

Çobankale'den Enkolpion Röliker Haçlar

The Encolpion Reliquary Crosses from Çobankale

Esra SAYIN* , Selçuk SEÇKİN**

Öz

Yalova'nın Altınova ilçesinde konumlanan Çobankale'de yürütülen beş sezonluk kazı çalışmaları ile Bizans dinî sanatına ilişkin çok sayıda yeni keşif gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu makalenin odaklandığı enkolpion röliker haçlar da bu verilerden yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Kişisel dindarlığın maddi kültüre yansıyan en açık ve mahrem kullanımını yansıtan röliker haçlar da enkolpion olarak temeldeki dinî işlevlerinin yanı sıra apotropaik anlamları ile Bizans dinî dünyasında ön plana çıkmaktadır. Dindar Bizans toplumunda özellikle bireysel inanç biçiminin bir parçası olan enkolpion röliker haçların genellikle içlerinde taşıdıkları röliker sebebiyle bireyleri kötülükler, felaketler ve hastalıklardan korudukları düşünülmektedir. Bu makalenin amacı, Çobankale'de yer alan şapel içi gömülerinde gün yüzüne çıkarılmış olan röliker haçlar ve bunların Bizans dinî dünyasındaki yerini değerlendirmektir. Bu bağlamda antik yazarların enkolpionlar ile ilgili anlatıları temel alınarak eserlerin işlevleri üstünde durulmuş, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki müzelerin envanterlerinde yer alan ve kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan benzer örnekler karşılaştırılarak tarihlendirme önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Çobankale, Enkolpion, Röliker Haç, Hristiyanlık, Bizans Sanatı

Abstract

Regarding Byzantine religious art, many new discoveries were unearthed with the five-season excavations carried out in Çobankale, located in the Altınova/Yalova. The encolpion reliquary crosses, which this article focuses on, are only a few of these data. Reflecting the most open and private use of personal piety reflected in material culture, the reliquary crosses come to the fore in the Byzantine religious world with their apotropaic meanings as well as their basic religious functions as encolpions. It is thought that the encolpion reliquary crosses, which are a part of the individual belief style in the religious Byzantine society, generally protect individuals from evils, calamity and diseases due to the relics they carry. The aim of this article is to evaluate the reliquary crosses unearthed in the chapel burials in Çobankale and their place in the Byzantine religious world. In this context, based on the narratives of ancient authors about encolpions, the functions of the artifacts were emphasized, and dating suggestions were presented by comparing similar examples in the inventories of museums in different regions of Anatolia and unearthed by excavations.

Keywords

Çobankale, Encolpion, Reliquary Cross, Christianity, Byzantium

* **Sorumlu Yazar:** Esra Sayın (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: esayin@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0002-8982-0042

** Selçuk Seçkin (Doç. Dr.), İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: selcuk.seckin@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1946-5425

Atf: Sayın, Esra., Seckin, Selcuk. "Çobankale'den Enkolpion Röliker Haçlar." *Art-Sanat*, 20(2023): 505–530. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1278458>

Extended Summary

Çobankale castle is 5 km from Altınova district of Yalova city. It is located in the Yalakdere Valley. Information about the historical process of the castle can be obtained from the narratives of the 1st Crusade. According to the narratives of Anna Komnena, the Seljuks re-conquered the castle, which was taken from the Turks by the Crusaders in 1096.

Castle was under the rule of the Eastern Romans in the 13th century. Ottoman raiders defeated the Eastern Roman soldiers in the castle and the Ottoman Empire came of age as a result of the Battle of Bapheus in the region. After the region was conquered, the castle was left to its fate.

Scientific studies have been carried out since 2017 in the castle, which has been dominated by different powers throughout the periods. The subject of this article is two reliquary crosses, which were unearthed during the excavations in the chapel in the castle. Çobankale reliquary crosses were found in the excavations carried out in the castle in 2020, in the rectangular planned and single-nave chapel located in the east of the castle, next to the east-west oriented tombs in the burial pit created by simply carving the bedrock.

Loan pile reliquaries were worn around the neck using a rope or chain. These reliquaries consisted of cross-shaped boxes that could be opened and closed. They were created by joining two hollow parts together with hinges at both the bottom and top. Among the most common depictions in the iconography of reliquary crosses, which are equipped with religious figures in low relief or engraving, are the figures of the Virgin or saint in proportion to the crucifixion of Jesus. It is seen that the cruciform relics are generally made of bronze, as well as finely worked gold and silver examples.

In this study, which aims to evaluate the reliquary crosses and their place in the Byzantine religious world, the functions of the artifacts are emphasized, based on the narratives of the ancient authors about the reliquary crosses and dating suggestions are presented by comparing similar examples in the inventories of museums in different regions of Anatolia and unearthed by excavations.

In this context, it can be stated that reliquary crosses, which can be seen as a reflection of the self-concept in Byzantine culture, are versatile objects. Along with their primary role of providing protection from evils and evil spirits with the relics hidden within, they were sent as precious gifts; they became the mark of the word; they showed rank and strengthened interpersonal ties.

The relics in the form of a Latin cross with inventory number of “Çobankale 2020-M3” have survived to the present day with only one side preserved. The upper and horizontal cross arms of the reliquary, which is produced with the bronze casting

technique, are approximately equal to each other, and the lower cross arm is longer. The arms of the cross expand slightly from the center outward. At both ends of the vertical arms there are looped hinge parts that connect the two cross pieces to each other with a pin.

When the Çobankale reliquary crosses, which is evaluated iconographically, it is seen that a saint figure with a halo is depicted in a proportional position in the center of the cross relic with inventory number M3 (1). In studies dealing with figures depicted in a similar way, it is seen that the depictions of these figures are mostly attributed to St. Georgios. The dress details of the figure, which is depicted with a dress that extends to her feet, her arms extended in a prayer position and her outwardly turned feet are depicted in a very stylized style.

In Çobankale M3 (2) inventory numbered reliquary crosses, there are four biblical writers in medallions in a low relief technique in the center, with a halo on the head and in the proportion position, and on the cross arms at the ends. The common belief that the person praying in the position of orans is Virgin Mary and has been supported by epigraphic data in the studies written to date. Likewise, this iconography, in which the Virgin Mary is often depicted in the orans position, is encountered not only on cross relics, but also on silver goblets, censers, ceremonial crosses, other encolpions, book covers, and relic boxes.

The draped dress of the Virgin Mary figure in the center, extending to her feet, is decorated with simple linear decorations with horizontal notches and dots in the scraping technique. The busts of four male figures in the medallions on the cross ends of the relic are depicted with long beards. Facial features and clothing details are highly stylized.

Considering the iconography, material and typological features of the Çobankale reliquary crosses, it is seen that a large number of similar ones have been found, almost as if they came from the same workshop, and are exhibited in museums today and are the subject of scientific studies.

Although there is no clear consensus on the production and origins of the reliquary crosses, iconographic evaluations reveal important data in terms of the evaluation of their chronology and typology. These reliquary crosses, which are generally thought to have been used extensively after the iconoclastic period, especially starting from the 11th century and 12-13th century. It can be stated that it has been used extensively for centuries.

In addition, in order to support the scientific studies carried out in the chapel, radiocarbon analyses of the bones belonging to the tombs and wooden pieces found in the chapel were carried out in 2022. According to the results of the analyses carried

out, the wooden pieces date back to the 13th century and the bone samples taken from the graves are dated to the end of the 11th-12th century. In the light of radiometric data, it can be stated that the chapel was built in the 12th century and was used until the 13th century.

In this context, the Çobankale reliquary crosses are also iconographically dated to the 12th century, according to radiometric analyzes that allow both similar examples and the chapel to be dated.

In addition to the chronological evaluation, it is also important that the Çobankale reliquary crosses are grave finds. The fact that the reliquary crosses are found in tombs is due to the close bond of the owner of these objects, which are the symbols of personal piety, with his body. Moreover, considering the talismanic meanings of the cross relics, it is believed that they protect not only the living but also the dead.

Giriş

Yalova'nın Altınova ilçesine 5 km uzaklıktaki Yalakdere Vadisi'nin en hâkim tepesinde konumlanan Çobankale, dönemler boyunca stratejik bir üs olarak önemini korumuştur¹. Kale, 1096'da Haçlılar tarafından Türklerden alınışı ile 1. Haçlı Seferleri anlatılarında yer bulmuştur. Bu kuşatmanın ardından kaleyi hedef alan Kılıç Arslan önderliğindeki Selçuklular kaleyi yeniden fethetmişlerdir².

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da önemli roller üstlenen kalenin MS³ 13. yüzyılda Bizans hâkimiyetinde olduğu görülmektedir. Bithynialı Bizanslı tarihçi Pakhymeres'in anlatılarını yorumlayarak bölgedeki tarihî süreci aktaran Prof. Dr. Halil İnalçık'a göre Osman Gazi liderliğindeki Osmanlı akıncıları kaledeki Bizans askerlerini püskürtmeyi başarmış ve kısa süre içinde bölgede gerçekleşen Bafeus Muharebesi ile Osmanlı Devleti resmen rüşünü ilan etmiştir⁴. Muharebenin ardından bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle Çobankale kaderine terk edilmiştir.

Dönemler boyunca farklı güçlerin egemenliğini sürdürdüğü kalede 2017 yılından bu yana yürütülen çalışmalarda ele geçen arkeolojik veriler yukarıda kısaca bahsi geçen tarihî anlatıların doğrulanması noktasında oldukça önemlidir. Bu bağlamda özellikle, kalenin inşa tarihi ve restorasyon evrelerini aydınlatacak çok sayıda yeni çalışma kaleme alınmıştır. Kalenin seramik eserleri dönemsel ve mekânsal olarak değerlendirilmekte olup aynı zamanda şapelde ele geçen bulguların roadyokarbon analizleri ile sarnıçın yapısal analizleri gerçekleştirilmiştir⁵. Bu makaleye konu olan iki röliker haç da dönemin önemli askerî üslerinden biri olan Çobankale'deki litürjik hayatı değerlendirmeye olanak sağlayacaktır.

- 1 Selçuk Seçkin, "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", *Cedrus VI* (2018), 536; Selçuk Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler", *24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2021), 603; Selçuk Seçkin ve Turhan Doğan, "Yalova/Altınova Çobankale'nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler", *Yalakova'dan Yalova'ya: Prof. Dr. Halil İnalçık Anısına Yalova Tarihi Araştırmaları*, ed. Hacer Karabağ (Bursa: Gaye Kitabevi, 2022), 63; Filiz İnanan ve Selçuk Seçkin, "Yalova, Çobankale Kazısı Sırlı Seramik Buluntuları: İlk Gözlemler", *Cedrus 9* (2021), 438; Selçuk Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları", *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, c. 4, ed. Adil Özme (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2022), 167.
- 2 Seçkin, "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", 543; Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler", 604.
- 3 Çalışma boyunca, aksi belirtilmedikçe tüm tarihler milattan sonrayı ifade etmektedir.
- 4 Ayrıca bk. Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 78-105; Seçkin, "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", 536; 545; Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler", 604; Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları", 167.
- 5 Çobankale bilimsel çalışmaları için bk. Seçkin, "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", 535-553; Seçkin, "Yalova/Altınova Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları", 167-176; Seçkin ve Doğan, "Yalova/Altınova Çobankale'nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler", 62-75; Seçkin ve Sayın, "Conservation and repair of a historical masonry ruin belonging to the Middle Byzantine Era: The case of ruined cistern unearthed in the Çobankale archeological site (Yalova, Turkey)", 1411-1431; İnanan ve Seçkin, "Yalova, Çobankale Kazısı Sırlı Seramik Buluntuları: İlk Gözlemler", 437-458.

Enkolpion, Hristiyan imgeleriyle süslenmiş boyuna takılan minyatür kaplar, madyonlar, rölikerler ve pandantif haçlar gibi inanç ve ritüel ile en yakın bağlantıyı gösteren nesnelere olarak geniş bir kategoriyi temsil etmektedir⁶. Bizans'ta dindarlığın bir ürünü olan enkolpionlardan olan haç formu rölikerlerin aziz kalıntısı veya kutsal bir emanet parçası içeren ve kişileri korumaya hizmet eden adanmışlık nesnelere olduğu bilinmektedir. Pandantif haçlar, kadın ve erkeklerce boyunlarında taşınarak hem inancın simgesi hem de nazar, hastalık ve kötülöklere karşı koruyucu olmuşlardır⁷.

Küçük ama son derece sanatsal ve sofistike olan bu röliker haçlar, dinî temsillerinin yanı sıra sosyal etkileşim biçimlerine ve kişilerin nesne ile aralarında kurdukları bağın anlamlandırılmasına sağladıkları katkı bağlamında da derin bir öneme sahiptir⁸. Enkolpionlar ile ilgili kapsamlı çalışmaları kaleme alan Ivan Drpić, kişilerin nesnelere ile kurduğu bu sosyal bağı *kişiliğin bir parçası* olarak tanımlarken benzer şekilde Janet Hoskins'de bu tip objeleri *vekil benlikler* olarak nitelendirmektedir⁹.

Bizans edebi kaynaklarındaki röliker haçlarla ilgili anlatılar, yalnızca işlevlerini değil aynı zamanda bunların kullanılma biçimini de belirten terimlerle konuya açıklık getirmektedir. Edebi anlatılarda kullanılan "korumak" anlamındaki *phylaktērion* ve *phylakton* terimleri nesnenin koruyucu rolüne işaret ederken "takmak" anlamına gelen *peripton* ve *periamma* terimleri ise kullanılma biçimlerini anlamaya yardımcı olmaktadır¹⁰. Aynı zamanda minyatürlü el yazmalarında ve duvar resimlerindeki görsel anlatılarda da azizlerin boyunlarına zincirlerle takılmış röliker ve pandantif haçları görmek mümkündür¹¹.

1. Enkolpion Röliker Haçlar: Form, Malzeme, Tipolojik ve İkonografik Özellikler

Bizans'ın dinî yaşantısı için tartışılmaz bir öneme sahip olan aziz ve din şehitlerinin fiziksel kalıntısı ile bunlara temas eden her tür nesnenin¹² muhafaza edildiği ve kutsal

6 Sheila D. Campbell ve Anthony Cutler, "Enkolpion", *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 700; Ivan Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", *Gesta* 57 (2018), 197, 202-212; Brigitte Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze* (Paris: Picard, 2006), 164.

7 Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Taki* (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004), 45.

8 Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", 200.

9 Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", 200-201; Janet Hoskins, *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives* (New York: Routledge, 1998), 7.

10 Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", 198.

11 Bazı örnekleri için bk. İmrana Feride Altun, "Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemine Ait Bronz Haçlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 137.

12 Rölikler hakkında yapılan bilimsel çalışmalarda aziz ve din şehitlerinin kemik gibi fiziksel kalıntıları "asıl rölik", kullandığı eşyalar gibi yaşadığı zaman diliminde temasta olduğu eşyalar ile öldükten sonra bedenine temas eden toprak, su, yağ ya da kıyafet gibi nesnelere ise "ikinci derece rölik" olarak değerlendirilmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Ayşe Aydın, "Hristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hristiyanlığına Yansımaları", *Olba* XVII (2009), 66-67.

kişilerle ilişkili olması sebebiyle tedavi edici, koruyucu ve mucizevi güçleri olduğuna inanılan rölikerler çok farklı malzemeden çeşitli tür ve boyutlarda üretilmişlerdir¹³. Erken dönem rölikerleri, çoğunlukla taş veya mermer malzemeden dikdörtgen küçük lahitler ile kıymetli madenden yapılmış dikdörtgen, kare ve oval biçimli küçük kutular şeklindedir¹⁴. 6. yüzyıldan sonra ise enkolpion olarak ifade edilen, bir kolye gibi boyuna asılan metalden ve haç formunda yapılmış rölikerler ortaya çıkmıştır¹⁵. Bu röliker haçlar bazen içinde rölik olmaksızın yalnızca sembolik olarak yapılmışlardır. Bazen de rölikerin ezilerek formunu kaybetmemesi adına içine macun doldurulduğu düşünülmektedir¹⁶.

Röliker haçların boyları yaklaşık 4-10 cm arasında değişmekle birlikte ortalama kalınlıkları 0,5 cm'dir¹⁷. Röliker haçlar, içi boş olarak tasarlanmış iki parçanın menteşelerle alttan ve üstten birleştirilmesi ile oluşan ve açılıp kapanabilen haç formu kutucuklardır. Enkolpionun ön ve arka yüzünü oluşturan bu iki parça altta uç uca birbirine basit, bezemesiz bir menteşe yardımı ile lehimlenmiştir. Üstte ise yine menteşeli bir kilit ve boyuna ip veya zincirle asılmaya yarayan askı halkaları bulunmaktadır¹⁸. Askı elemanı bu haçların en kırılğan kısmıdır. Pitarakis tarafından gerçekleştirilen çalışmadan 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadarki zaman aralığına tarihlenen, döküm tekniğindeki röliker haçlarda tercih edilen en yaygın askı halkasının (tip I ve III), basit bir şekilde iki yan pervazlı ve bikonik bir silindir olduğu görülmektedir¹⁹. Bu askı halkasıyla boyuna takılan ve röliker haçlarla ilişkilendirilen çok az metal zincir bulunduğundan çoğunlukla deri ya da keten gibi farklı organik malzemeden yapılmış ip kordonlarla bağlı oldukları anlaşılmaktadır²⁰.

13 Aydın, "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları", 69; Hasan Buyruk, "Giresun Müzesi'nde Bulunan Rölikerler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 29/7 (2013), 136-144; Zeynep Çakmakçı, "Şükür Tül Eski Eser Koleksiyonu'ndaki Bizans Dönemi Madeni Eserleri", *TÜBA-KED* 15 (2017), 53; Margaret E. Frazer ve Anthony Cutler, "Reliquary", *The Oxford Dictionary of Byzantium* III, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 1779-1782; Hüseyin Metin, "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2019), 281.

14 Ayşe Aydın, "Ein Silber-Reliquiar im Museum von Ankara (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2002), 53; Aydın, "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları", 69.

15 Meryem Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", *Kalanlar; 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*, ed. Ayla Ödekan (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007), 38; Frazer ve Cutler, "Reliquary", *The Oxford Dictionary of Byzantium* III, 1782.

16 Gülgün Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları", *13. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, haz. Kadir Pektaş (İstanbul: Ege Yayınları, 2010), 419.

17 Boyut olarak diğerlerinden biraz daha büyük olan bu haçlar daha ince bir kasaya sahiptir. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 24-25.

18 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 24-25.

19 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 28, Fig. 10.

20 Edward M. Schoolman, "Kreuz und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium", ed. Falko Daim ve Jörg Drauschke, *Byzanz-Das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2.1 (Mainz: Römisch-Germanische Zentralmuseum, 2010), 374.

Röliker haçların nitelikli işlenmiş altın ve gümüş örneklerinin yanı sıra genellikle saf bakırın döküme uygun olmamasından dolayı kurşun, kalay ve çinko gibi diğer metalleri bünyesine katarak daha çok alaşım formunda kullanılan bronzdan üretildiği görülmektedir²¹. Gün yüzüne çıkartılan çok sayıdaki röliker haçın değerli metalden ziyade bronzdan yapılmış ve oldukça standartlaşmış bir tarza sahip olması, bunların geniş dağılımının ve yaygın kullanımının olduğunu göstermektedir²². Ayrıca, aynı elden çıkmış gibi gözükten ikonografik üslup ve bezeme repertuarındaki tek düzelikte taklit yoluyla çalışan geniş bir atölye ağından kaynaklanan homojen bir üretim şemasına işaret etmektedir. Bu sebeple bilimsel çalışmalara konu edilen örneklerin çoğunda köken tespiti yapılamamıştır. Dolayısıyla bu tür haçların coğrafi dağılımı, bölgesel varyantları ve üretim yerleri hakkındaki soruları yanıtlamak hâlâ zordur.

Buna rağmen röliker haçlarla ilgili yapılan onlarca nitelikli çalışmadan biri olan Pitarakis'in çeşitli müze koleksiyonlarındaki ve kazılardan ele geçen röliker haçları incelediği "Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze" isimli korpus niteliğindeki çalışmada bronz röliker haçlar, 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar değişiklik gösteren on farklı form altında değerlendirilmiştir²³. Pitarakis'in tipolojisinde formlar, kronoloji olarak bezeme teknikleri ve ikonografi ile de yakından bağlantılıdır. Pitarakis'in çalışmasında, katalogdaki eserlerin %90'undan fazlasının Tip I formunda olması en çok tercih edilen formun bu olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir. Tip I'e ait örnekler Latin haçı formunda olup alt haç kolu üstteki ve yataydaki kollara göre daha uzundur. Haç kollarının merkezden dışa doğru genişlediği görülmektedir. Pitarakis'e göre 9. yüzyıl ile 12. yüzyıla tarihlendirilen²⁴ Tip I'e ait röliker haçlar, özellikle formun sadeliği açısından dua eden aziz figürleri ve İsa'nın çarmıha gerilişi ikonografisi için oldukça uygundur²⁵.

Enkolpion röliker haçların büyük çoğunluğunun kutsal figür ve tasvirlerle bezenildiği bir kısmının da değerli taşlarla süslendiği görülmektedir²⁶. Alçak kabartma veya kazıma tekniğindeki dinî figürlerle donatılmış olan röliker haçların ikonografisinde en yaygın görülen betimlemeler arasında İsa'nın çarmıha gerilişi ile orans pozisyonunda Meryem ya da aziz figürleri yer almaktadır. İkonografiye dâhil edilen en popüler aziz tasvirleri Aziz Georgios (Aziz Yorgi) ve Aziz Stephanos'dur²⁷.

21 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 41; Karl Ayers Sandin, "Middle Byzantine Bronze Crosses of Intermediate Size: Form Use and Meaning" (Doktora tezi, New Jersey Eyalet Üniversitesi, 1992), 24.

22 Schoolman, "Kreuz und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium", 375.

23 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 30-39.

24 Pitarakis'in bu gruba ait röliker haçların arkeolojik bağlamda 13. yüzyıla kadar kullanıldıklarını ifade etmektedir. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 31.

25 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 30-31.

26 Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", 38-39; Meryem Acara Eser, "Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar", *Komana Ortaçağ Yerleşimi*, ed. Deniz Burcu Erciyas ve Mustafa Nuri Tatbul (İstanbul: Ege Yayınları, 2015), 168.

27 Acara Eser, "Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar", 176; Pitarakis, *Les Croix-*

Ayrıca Meryem ikonografisinde dört haç kolunda baş melekler, azizler ya da incil yazarlarının bir madalyon içinde betimlendiği ve çoklu figürlerin kullanıldığı yeni kompozisyonlarla da sıklıkla karşılaşılmaktadır²⁸. Genellikle madalyonların içinde betimlenen dinî karakterler, genç yüz hatlarına sahiplerdir, üzerinde bir palto bulunan tunik giymişlerdir ve tunik önü genellikle geometrik desenlerle süslenmiş bir atkı ile zenginleştirilmiştir. Ustaların bu kostümlerin tasarımında *analabos* modelinden ilham almış olmaları mümkündür²⁹.

10. yüzyıldan itibaren üretimin standartlaşmasıyla da bağlantılı olarak dekorasyon basitleşmiş ve genel olarak ikonografiye dâhil edilen tam boy veya çoklu figürlerin yanı sıra bitkisel ve geometrik tasarımlar, monogram ve yazıtlar da röliker haçların dekorasyon repertuarına eklenmiştir³⁰. Bu röliker haçların dekorasyonunda erken Hristiyanlık döneminin ayinlerinden veya muskalarından ve haç nesnelere sıklıkla ödünç alınan imgelerin ve dua formüllerinin kullanımına sadık kalındığı görülmektedir.

2. Enkolpion Röliker Haçlar: İşlev

Arkeolojik veriler, minyatürlü el yazmaları ve dönemin edebî eserleri benlik ve nesne arasındaki ilişkinin en güzel temsili olan enkolpion röliker haçların kullanım alanı hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Her ne kadar Hieronymus gibi bazı erken kilise babaları, muska işlevi gören bu boyuna takılan haçlar gibi nesnelere bedensel yakınlığının abartıldığını ve ibadetten çok batıl inancı temsil ettiğini kabul ederek kullanımını uygun bulmamış olsalar da Erken Bizans döneminden beri İsa'nın ölümüne karşı kazandığı zaferin önde gelen işareti olan haç sembolünün Kilise Babaları tarafından kötülüğe karşı en güçlü koruyucu olarak atfedildiği bilinmektedir³¹. Bu

Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze, 108.

28 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 87; Sandin, "Middle Byzantine Bronze Crosses of Intermediate Size: Form Use and Meaning", 24.

29 Analabos, manastır ve kilise mensuplarının giydiği kolsuz tunik benzeri omuz örtüsüne (skapuler) verilen isimdir. Maria Parani, "Fabrics and clothing", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack, (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2008), 413, 417, Fig. 8; Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 91.

30 Buyruk, "Giresun Müzesi'nde Bulunan Rölikerler", 137; Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 26; Metin, "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç", 281-282.

31 Bizans'ta haçin hem resmî hem de dinî fonksiyona bağlı olarak kullanılmaya başlanması konusunda kabul gören görüş, Büyük Konstantin'in Milvian Köprüsü'ndeki savaş esnasında gördüğü rüya ile ilişkisi olduğu yönündedir. Eusebios'un da aktardığı üzere imparatorun rüyasında gördüğü haç ve savaşta elde edilen galibiyetin ardından haç simgesi Hristiyanlığın dinî sembolizmindeki yerini almıştır. Ayrıca imparatorun annesi Helena'nın kutsal topraklarda gerçek haçın parçalarını bulması da haç kültürünün köklenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla haç sembolü hem İsa'nın çarmıha gerilişini ve ölüme karşı zaferi hem de imparatorluk için zafer kazanmayı temsil etmektedir. Bu sebeplerdir ki haç; törenler ve ayinlerin dinî bir parçası olmuş, buna bağlı olarak da Bizans sanatının her alanında kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Meryem Acara Eser, "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler", *Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1998), 195; Meryem Acara Eser, "Hristiyanlıkta Haç Kültü ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç", *Bizans ve Çevre Kültürleri. Prof. Dr. S. Yıldız Ötügen'e Armağan*, ed. Sema Doğan ve Mine Kadiroğlu (İstanbul: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010), 28; Gerhard

bağlamda kullanıcılarını, kötü ruhlardan koruyan bu göğüse takılan haçların kullanımı da en azından ikonaklazmaya³² kadar oldukça yaygınlaşmıştır³³.

İkonaklazmanın son bulmasıyla özellikle 9. yüzyıl ve sonrasında yazarları boyuna takılan haçların artışı ve koruyucu fonksiyonu gözler önüne seren anlatıları kaleme almışlardır. Örneğin, I. Nikiforos'un 811'de Papa III. Leo'ya gönderdiği mektuba hediye olarak eşlik eden ve mektupta enkolpion olarak ifade edilen altın bir röliker haç bunun en güzel kanıtıdır³⁴. Ayrıca ikon severlerin temsilcisi ve bu yönüyle koyu dindarların eleştirilerinin hedefi olan I. Nikiforos, ikonu savunmak üzere yazdığı *Apologeticus Atque Antirrheticus*'nin üçüncü cildinde enkolpionların işlevini açıkça anlatmaktadır. Nikiforos, Hristiyanların boyundan sarkıtılarak göğüslerine taktıkları bu nesnelerin hayatlarını koruduğunu ve güven sağladığını, ruhlarının ve bedenlerinin kurtuluşuna hizmet ederek onları iblislerden koruduğunu aktarmaktadır³⁵.

11. yüzyıldan itibaren ise Bizans kültüründeki benlik kavramı ve kişisel dindarlığın çeşitli tezahürlerinde kayda değer bir artış gözlemlenmektedir³⁶. Bu eğilim, doğal olarak, enkolpionların üretimini ve ona yönelik tutumları da etkilemiştir. Bu dönem ayrıca röliker haçların kullanımı, kişisel ve toplumsal öneminin çeşitli yönlerini aydınlatan metinler açısından da oldukça zengin bir dönemdir. 12. yüzyılda Nikitas Honiatis (Niketas Khoniates), askerî birliklerin de desteği ile kardeşi III. Aleksios tarafından alt edilerek imparatorluğu elinden alınan II. İsaakios'un Tanrıya yakarışını anlatırken

Podskalsky, "Cross", *Oxford Dictionary of Byzantium* I, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 549-550; Robert Francis Taft ve Alexander Kazhdan, "Cult of the Cross", *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 551-553; Eusebius of Caesarea, *Life of Constantine*, çev. Averil Cameron, (Oxford: Clarendon Yayınları, 1999), I: 28-32.

32 Haç, ikonaklastik dönemde tasviri yasak olmayan tek dinî simgedir. Bk. Acara Eser, "Hristiyanlıkta Haç Kültü ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç", 27; John A. Cotton, *Byzantine Figural Processional Crosses* (Washington D.C.: Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, No. 10, 1994), 5. Fakat röliker haçların da üstünde betimlenen tasvirler sebebiyle bu dönemde yasaklandığı ve ikona olarak kabul edildiği bazı antik yazarların anlatılarından anlaşılmaktadır. Bk. Martha Vinson, "Life of St. Theodora the Empress", *Byzantine Defenders of Images: Eight Saints' Lives in English Translation*, ed. Alice-Mary Talbot (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1998), 372-373.

33 Konu ile ilgili araştırma yapan bilim insanları röliker haçların kullanımının 9. yüzyıl sonrasında arttığını belirtirler. Ancak, Aziz Hieronymus ve Nyssalı Gregory gibi erken dönem kilise babaları açıkça boyuna takılan röliker haçlardan bahsetmemektedirler. Bk. Gregory of Nyssa, *The Life of St. Macrina*, ed. Lowther Clarke (Londra: SPCK, 1916), 64-990; Brigitte Pitarakis, "Objects of Devotion and Protection", *Byzantine Christianity (A People's History of Christianity 3)*, ed. Derek Krueger (Minneapolis: Fortress, 2010), 164. Ayrıca Anadolu'da erken dönemde ele geçen röliker haç örnekleri için bk. Nilüfer Peker, "Erken Bizans'ta Bir Kişisel Dindarlık Objesi ve Yakarış Duaları: Nysa Enkolpion'u", *Arkeoloji ve Sanat* 159 (2018), 137-138.

34 Patriarch Nikephoros I, Epistola ad Leonem III papam. *Patrologiae Cursus Completus: Series Graecae* 100, ed. Jacques Paul Migne (Paris: Garnier, 1865). Ayrıca gösterişli enkolpionların, iyi niyetin bir göstergesi olarak, Bizans imparatorları tarafından yabancı hükümdarlara gönderilen en seçkin diplomatik hediyeler arasında yer aldığı da bilinmektedir. Örneğin I. Aleksios Komnenos'un 1083 yılında Almanya kralı IV. Henry'e altın bir röliker haç formlu enkolpionu hediye olarak gönderdiği görülmektedir. Bk. Anna Komnena, *The Alexiad*, çev. Elizabeth A. S. Dawes (Cambridge: In parentheses, 2000), III: 66.

35 Patriarch Nikephoros I, Antirrheticus, *Patrologiae Cursus Completus: Series Graecae* 100, ed. Jacques Paul Migne (Paris: Garnier, 1865), III: 36.

36 Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", 202.

elinde haç formlu bir enkolpion tutarak kötülöklere karşı korunmak için dua ettiğini aktarmaktadır³⁷.

İmparator Theophilus'un tövbe hikâyeleri ilgili anlatılarda ölüm döşegindeki imparatora acılarından kurtulması için yardım eden logothetes Theoktistos'in ikonoklast imparatorlardan korktuğu için şimdiye kadar gizlediği enkolpionu çıkarmaya karar verdiği anlaşılmaktadır. Bu anlatıda Theophilus ölüm döşeginde acılar içinde kıvranırken yanındaki Theoktistos boynunda saklı duran enkolpionu çıkarıp imparatora vermiştir. İmparator onu elinde tutup öperek saygı gösterince, mucizevi bir şekilde acılardan kurtularak huzur bulmuştur³⁸.

1296'da Konstantinopolis'i etkileyen depremi bir mektupla arkadaşına bildiren devlet ve bilim adamı Constantine Akropolites, depremin ardından şehri terk ederken boynuna taktığı koruyucuları unuttuğunu ve bu yüzden onları almak için alelacele şapele geri döndüğünü aktarmıştır³⁹. Akropolites'in hayatını riske atmak pahasına yanına almak için uğraştığı haç enkolpionlar, yine kendi ifadesiyle tanrının *kudretli eli* gibi onu depremden korumuştur. Özetle, ikonoklazmın ikinci döneminde ve sonrasında, enkolpionların hem nesne hem de terim olarak Ortodoks inancının güçlü bir sembolünü oluşturduğu bilinmektedir⁴⁰.

Bizans antik kaynaklarında bu objelerin koruyucu rolüne yapılan atıfların yanı sıra orans pozisyonunda dua eden aziz figürlerinin de dekorasyonda kullanılması koruyucu rolüyle doğrudan bağlantılıdır. Benzer şekilde diğer enkolpionlar arasında sayılan ampullalar ve muskalarda da dua eden azizlerin tasvirlerine sık sık rastlanılmaktadır⁴¹. Ayrıca enkolpion röliker haçların bilinen tüm dinî ve apotropaik anlamlarının yanı sıra birtakım başka anlamları da ifade ettiği yine edebi eserlerden anlaşılmaktadır. Isidore'nin 1350'de düzenlediği vasiyetnamesinden de anlaşılacağı üzere röliker haçlara yüklenen diğer anlam; bir sözü veya bir yükümlülüğü yerine getirmenin teminatı olmasıdır. Vasiyetnamede Isidore haç enkolpionlarını, alacaklılara olan borcunu geri ödeyeceğinin teminatı olarak bıraktığını beyan etmektedir⁴². Ancak enkolpiona yüklenen sözün kefareti anlamı sadece alacak-verecek üzerine yorumlanmamalıdır.

37 Niketas Choniates, *Annals of Niketas Choniates*, çev. Harry J. Magoulias (Detroit: Wayne Eyalet Üniversitesi Yayınları, 1984), III: 451.

38 Vinson, "Life of St. Theodora the Empress", 372-373; Athanasios Markopoulos, "The Rehabilitation of Emperor Theophilus", *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996*, (Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publications, 5), ed. Leslie Brubaker (Ashgate: Routledge, 1998), 45-46.

39 Constantine Akropolites, *Epistole: Saggio Introductivo, Testo Critico, Indici (Contributi di Filologia Classica)*, ed. Robert Romano (Napoli: M. D'Auria, 1992), Letter 59, 153; 154. 34; 155. 42.

40 Martha Vinson, "The Terms ἐγκόλιον and τεύκτιον and the Conversion of Theophilus in the Life of Theodora (BHG 1731)", *Greek Roman and Byzantine Studies* 36 (1995), 98.

41 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 84.

42 Hunger Herbert, Kresten Otto, Kislinger Ewald ve Cupane Carolina, *Das Register Des Patriarchats Von Konstantinopel 2. Teil, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1337-1350*, (Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1995), 421-443, no. 156.

Öyle ki İoannis Kantakuzenos (Ioannes Kantakouzenos) *Historia*'sında Aleksios Apokaukos'un kızı ve Patrik XIV. Ioannis Kalekas'ın oğlunun 1341'deki nişanında iki aile arasındaki haç enkolpion değiş dokuşu ile bu birlikteliğin başlangıcının güvence altına alındığını ifade etmektedir⁴³.

Karşılıklı verilen sözleri kuvvetlendiren bir yemin niteliğinde kullanılan röliker haçlara ait bir diğer anlatı da Anna Komnena'nın 1081'deki darbeyi anlattığı pasajda karşımıza çıkmaktadır. Komnenos kardeşlerin isyan düzenlemek için Konstantinopolis'ten ayrıldığını anlatan pasajda, büyükanne Anna Dalassene'nin ailesinin geri kalanlarını korumak ve oğullarının planının masumiyetini ikna etmek için imparatora yalvardığı anlaşılmaktadır. Bu anlatıda Dalassene, ellerinin kesilme pahasına bile olsa imparatorun çocuklarını bağışladığına dair sözünün güvencesi olarak onun röliker haçını almadan kiliseden ayrılmayacağını yeminini etmiştir. Anna Komnena, yaşlı kadının yakarışına cevaben Straboromanos'un boynunda zincirle asılı olan haçı çıkartarak ona verdiğini ama Dalassene'nin bu küçük ve basit bronz haçı bir yemin nişanesi olarak kabul etmediğini, ısrarla İmparator'dan gelecek olan röliker haçı istediğini aktarmaktadır⁴⁴. Anna Komnena'nın bu anlatısından da anlaşılacağı üzere imparatorların boyunlarında taşıdığı haç enkolpionlar diğerlerinininkinden farklıdır. Keşiş Gunther von Pairis'in *Historia Constantinopolitana*'sında Doğu'dan getirilen kutsal hazineler arasında gösterişli bir parça olarak detaylıca anlatılan eserlerden biri de Bizans İmparatoruna ait röliker haçlardır. Röliker haçların tanımının yapıldığı anlatıda imparatorun bunu önemli günlerde boynuna bir zincirle taktığı, altın ve değerli taşlarla süslendiği, üstünde ise İsa, Meryem ve azizlerin betimlendiği aktarılmaktadır⁴⁵. Ayrıca röliker haçların içinde ustaca gizlenen kutsal emanetlerin olduğu da belirtilmiştir. Röliker haçların kutsal emanetleri taşıdığı arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir⁴⁶. Örneğin, Phrygia Hierapolis'inde Aziz Philip martyriyonu kazılarında elde geçen röliker haçların içinde yer alan kemik parçaları, korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır⁴⁷.

Pairis'in anlatısındaki gibi gösterişli, değerli madenler ve taşlardan üretilen, imparatorların boynunda taşıdığı röliker haçlar, kişisel bir adanmışlık nesnesi ve sözün güvencesi olmanın ötesinde imparatorluk makamının bir sembolü olarak da hizmet etmişlerdir⁴⁸. Yüksek manevi değerinin yanı sıra, yüksek maddi değeriyle de ön plana çıkan benzer enkolpionların bir makam sembolü olarak kullanıldığının kanıtına

43 John Kantakouzenos, *Histories: Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV. Graece et Latine*, ed. Ludovicus Schopenus (Bonn: Nabu, 1831), 108: 20.

44 Anna Comnena, *The Alexiad*, II: 39.

45 Gunther of Pairis, *The Capture of Constantinople: The Hystoria Constantinopolitana of Gunther of Pairis*, ed. ve çev. Alfred J. Andrea (Philadelphia: Pennsylvania Üniversitesi Yayınları, 1997), 25: 129-130.

46 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 115-116.

47 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 115; Kat. No. 384, Fig. 76.

48 Drpić, "The Enkolpion: Object, Agency, Self", 206-207.

Aziz Symeon'un anlatısında rastlanılmaktadır. Aziz Symeon başrahibin otoritesinin sembollerini sayarken “inancın mührü” olarak nitelendirdiği haç enkolpiondan bahsetmektedir⁴⁹. 9. yüzyılla birlikte popüleritesi artan bu röliker haçların özellikle 12. yüzyılda piskopos giysilerinin resmî bir parçası hâline geldiği düşünülmektedir⁵⁰.

Özetle, Bizans maddi kültüründeki benlik kavramının bir yansıması olarak görebileceğimiz ve Hristiyan mistisizmini en iyi şekilde yansıtan röliker haçlar güçlü ve çok yönlü nesnelere. İçinde saklanan rölik ile kişisel korumayı sağlamak olan birincil rollerinin yanı sıra değerli hediyeler olarak gönderilmişler; sözün nişanı olmuşlar; rütbeyi göstermişler ve kişiler arası bağları sağlamlaştırmışlardır. Röliker haçların sahip olduğu bu yüksek sosyal profil, sahibinin bedeni ve rölikle olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

3. Çobankale Enkolpion Röliker Haçları

Çobankale röliker haçları, 2020 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile kalenin doğusunda konumlanan şapelde gün yüzüne çıkartılmıştır (G. 1, G. 2)⁵¹. Şapel 10,90 x 10,50 m boyutlarındaki kareye yakın bir temenosun içinde doğu-batı doğrultulu inşa edilmiştir (G. 3, G. 4). Dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Şapelin yalnızca temel seviyesinde korunabilmiş duvarlarının ortalama kalınlığı 80 cm'dir ve kabayonu moloz taşlarla inşa edilmiştir. Yapının tüm doğu cephesi nef genişliğinde içte ve dışta yarım daire apsis biçimlidir. Şapelin girişi muhtemelen kuzey cephededir fakat yapının batısı oldukça tahrip olduğu için bu kısımda plan takip edilememektedir. Şapelin içinde, batı yönünde zemin altında 3,30 x 0,45 m uzunluğunda mezar yer almaktadır. Basit bir şekilde anakayanın oyulması ile oluşturulan mezar çukuru, ortada yassı bir taşla iki gömü alanına bölünmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda bu gömüler doğu-batı doğrultulu, sırtüstü uzatılmış ve eller gövdede birleştirilmiş şekilde açığa çıkartılmıştır⁵².

49 Symeon of Thessalonike, *De Sacris Ordinationibus, Patrologia Greca: 155: Symeōn Archiepiskopou Thessalonikēs ta Euriskomena Panta*, ed. Jacques Paul Migne (Paris: Garnier, 1866), 429 B-C.

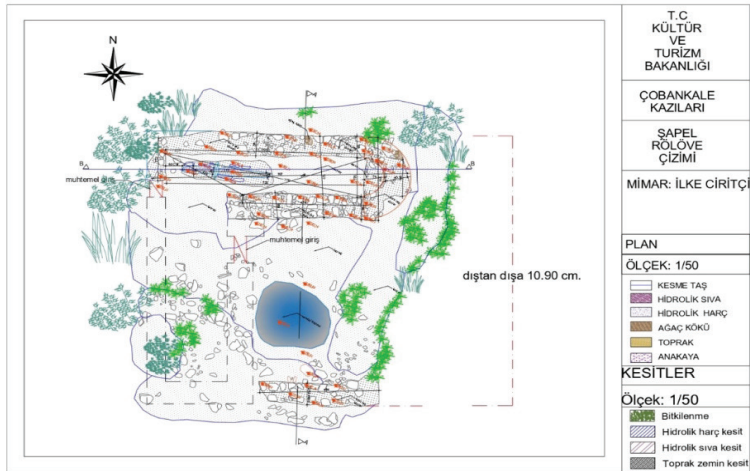
50 Acara Eser, “Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı”, 38.

51 2017 yılında Bursa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Doç. Dr. Selçuk Seçkin danışmanlığında başlayan Çobankale kazı çalışmaları 2020 yılında Türk Tarih Kurumunun 12 ay devam eden kazılar kapsamına dâhil edilmiş, 2021 yılında ise Cumhurbaşkanı Kararnamesi'yle Doç. Dr. Selçuk Seçkin'in kazı başkanlığında yürütülmeye başlanmıştır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni, Türk Tarih Kurumu, Altınova Belediye Başkanlığı ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi destekleri ile sürdürülen çalışmalar Doç. Dr. Selçuk Seçkin başkanlığı ve Dr. Öğr. Üyesi Esra Sayın yardımcılığında CK017701 proje numarasıyla hâlen devam etmektedir.

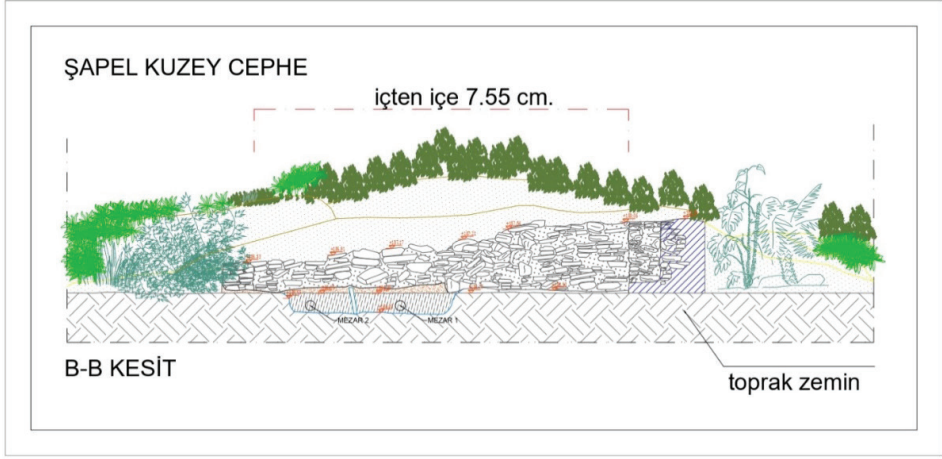
52 Seçkin, “Yalova/Altınova Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları”, 170.

G. 1 ve G. 2: Şapel ve mezarlar (Çobankale Kazısı Arşivi, 2022)

G. 3: Şapel, plan çizimi (Çizen: Doç. Dr. İlke Ciritçi ve Ark. Belma Günel)

G. 4: Şapel ve mezarlar, kuzey kesiti (Çizen: Doç. Dr. İlke Ciriteci ve Ark. Belma Günal)

Şapelde yürütülen bilimsel çalışmaların desteklenmesi adına 2022 yılında mezarlara ait kemikler ve şapelde ele geçen ahşap parçaların radyokarbon analizleri yapılmıştır⁵³. Gerçekleştirilen analiz çalışmalarının sonuçlarına göre ahşap parçaları 13. yüzyıla ve mezarlardan alınan kemik örnekleri ise 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁴. Radyometrik verilerin ışığında şapelin 12. yüzyılda inşa edildiği ve 13. yüzyıla kadar kullanıldığı ifade edilebilir⁵⁵.

Çobankale 2020-M3 envanter numaralı Latin haçı formundaki rölikerler tek yüzleri korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır. Rölikerler, mezar kazıları esnasında diğer yüzlerinden ayrılmış şekilde bulunmuş olup arka yüzleri ele geçmemiştir. Bronz malzemeden döküm tekniği ile üretilmiş olan rölikerin üst ve yatay haç kolları kısmen eşit olup alt haç kolu daha uzundur. Haç kolları rölikerin merkezinden dışa doğru genişlemektedir. Dikey kollarının iki ucunda, haç parçalarını birbirine bir pimle bağlayan halkalı menteşe parçaları vardır. Alt menteşeler iyi korunmuş olup üstteki kilit ve askı halkaları kopmuştur.

Çobankale enkolpion röliker haçları ikonografisi, malzeme ve tipolojik özellikleri göz önüne alındığında rölikerin neredeyse aynı atölyeden çıkmış gibi benzerlerinin çok sayıda ele geçtiği ve bugün müzelerde sergilenerek bilimsel çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Çobankale M3 (1) envanter numaralı röliker haçın merkezinde kazıma tekniğinde orans vaziyette başında halesi ile bir aziz figürü betimlenmiştir (G. 5). Ayrıntıların stilize bir üslupla ele alındığı figürün oval yüzündeki çizgisel hatlar ba-

53 Radyokarbon analizlerinin daha kapsamlı değerlendirmeleri için bk. Seçkin ve Doğan, “Yalova/Altınova Çobankale’nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler”, 62-75.

54 Seçkin ve Doğan, “Yalova/Altınova Çobankale’nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler”, 69.

55 Seçkin ve Doğan, “Yalova/Altınova Çobankale’nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler”, 72.

siçce işlenmiştir. Figür, ayaklarına kadar uzanan bir elbise ile tasvir edilmiştir. Elbise kazıma tekniğindeki basit çizgiler ve çarpı desenleri ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Azizin dua pozisyonundaki iki yana açtığı kolları ve parmakları oldukça yalın biçimdedir. Benzer şekilde stilize üslup dışı dönük duran ayaklarında da görülmektedir.

Benzer şekilde tasvir edilen figürlerin ele alındığı çalışmalarda bu figürlerin tasvirlerinin çoğunlukla Aziz Georgios'a atfedildiği görülmektedir. Örneğin Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nde sergilenen ve MS 9-11. yüzyıllara tarihlendirilen iki röliker haçın ele alındığı çalışmada rölikerlerde kazıma tekniği ile benzer şekilde stilize olarak tasvir edilen dua pozisyonundaki figürlerin üstünde yer alan yazıtlar figürlerin Aziz Georgios olduğunu göstermektedir⁵⁶. Ayrıca Aziz Georgios'un epigrafik verilerle desteklenmiş olduğu ve diğer azizlerin tasvir edildiği benzer örnekleri, Bolu Müzesi⁵⁷, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (8-12. yüzyıl)⁵⁸, Burdur Müzesi (11. yüzyıl)⁵⁹, Denizli Arkeoloji Müzesi (9-10. yüzyıl)⁶⁰, Aksaray Müzesi (11. yüzyıl)⁶¹, Ereğli Müzesi (11. yüzyıl)⁶², Silifke Müzesi (10-11. yüzyıl)⁶³, Kırşehir Müzesi (10-11. yüzyıl)⁶⁴, Giresun Müzesi (10-12. yüzyıl)⁶⁵, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (10-12. yüzyıl)⁶⁶ ve Kütahya Müzesi (10-12. yüzyıl)⁶⁷ envanterlerine kayıtlı örnekler ile Aizonoi (9-12. yüzyıl)⁶⁸, Sardis (10-12. yüzyıl)⁶⁹, Patara (10-12. yüzyıl)⁷⁰, Komana (11-12. yüzyıl)⁷¹, Beyrut, Smyrna ve Antioch (12. yüzyıl)⁷², İznik Kemalpaşa Mahallesi'ndeki şapel (13.

56 Oğuz Koçyiğit, "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35/2 (2018), 114, Kat. No. 4-5.

57 Şener Barış, "Bolu Müzesi Bizans Dönemi Eserleri" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), Kat. No. 27.

58 Ayşe Aydın, "Reliquienkreuze im Museum von Ankara (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)", *Sanat Tarihi Dergisi XII* (2003), Abb. 12-14.

59 Metin, "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç", 282-283, Res. 1.

60 Hicran Özdemir ve Gökçen Kurtuluş Öztaşkın, "Denizli Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Bizans Dönemi maden haçlarından bir grup", yay. haz. Kadir Pektaş, Saim Cirtil, Selda Özgün Cirtil, Gökçen Kurtuluş Öztaşkın, Hicran Özdemir, Erbil Aktuğ ve Ramazan Uykur, *XIII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Ege Yayınları, 2010), Kat. No: 21.

61 Yakup Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), Kat. No: 131, 135-137.

62 Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar", Kat. No: 132, 151.

63 Hasan Buyruk, "Silifke Müzesi'ndeki Haç Rölikerler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014), Kat. No. 3, Res. 5-6.

64 Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar", Kat. No: 112.

65 Buyruk, "Giresun Müzesi'nde Bulunan Rölikerler", Kat. No. 5-6, Res. 15-17.

66 Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", 182,184-185, 247.

67 Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", 247.

68 Bulut Cesur, "Aizonoi Kazısı 1978-2018 Yılları Yerleşim Alanı Madeni Buluntuları" (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019), B8.

69 Jane C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974*, (Londra: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1983), Plate. 52, 901.

70 Feyzullah Şahin, "Patara Metal Buluntuları" (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2010), Lev. XXII, K15.

71 Acara Eser, "Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar", No. 2-3, Fig. 5-7.

72 Ormonde M. Dalton, *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East* (Londra:

yüzyıl)⁷³ kazılarında ele geçen örneklerde görmek mümkündür. Pitarakis tarafından kaleme alınan *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze* isimli çalışmada ise, Tip I grubuna ait ve benzer şekilde dua eden aziz ikonografisine sahip röliker haçlar 9-11. yüzyıllara atfedilmiştir⁷⁴.

Çobankale M3 (2) envanter numaralı röliker haç diğerinden farklı olarak alçak kabartma tekniğindedir ve röliker haçların arka yüzü için tipik olan bir ikonografi işlenmiştir⁷⁵ (G. 6). Merkezde başı haleli ve orans pozisyonunda Meryem ve haç kollarında uçlara gelecek şekilde madalyanlar içinde dört *İncil* yazarı betimlenmiştir. Başında halesi ile tasvir edilen Meryem'in yüz hatları oldukça stilizedir. Ayaklarına kadar uzanan dökümlü elbisesi kazıma tekniğindeki yatay çentikler ve noktalar olacak şekilde basit çizgisel bezemelerle süslenmiştir. Rölikerin haçın kol uçlarında ise madalyonlar içinde dört erkek figürünün büstleri yer almaktadır. Olasılıkla *İncil* yazarlarını temsil eden bu karakterlerin tamamı uzun sakallarıyla betimlenmiştir. Yüz hatları ve kıyafet detayları oldukça stilizedir.

Orans pozisyonunda dua eden kişinin Meryem olduğu konusundaki ortak kanı⁷⁶ bugüne kadar kaleme alınan çalışmalarda epigrafik verilerle de desteklenmiştir. aynı şekilde sık sık Meryem'in orans pozisyonunda tasvir edildiği bu ikonografiyle sadece röliker haçlarda değil aynı zamanda gümüş kadehlerde, buhurdanlarda, törensel haçlarda, diğer enkolpionlarda, kitap kapaklarında ve rölik kutularında karşılaşılmaktadır⁷⁷. Örneğin, bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenen ve 10-11. yüzyıllara tarihlendirilen röliker haçların merkezinde tunik ve maphorion giyen Meryem orans pozisyonunda, haçın kol uçlarında ise benzer şekilde ellerinde kitap tutan *İncil* yazarlarının büstleri de madalyonların içinde betimlenmiştir. İkonografinin Meryem'e atfedilmesinin sebebi ise madalyonların yanında yer alan ve *İncil* yazarlarını tanımlayan epigrafik verilerdir⁷⁸.

Benzer şekilde Meryem ve dört *İncil* yazarının betimlendiği röliker haçlara Giresun Müzesi (9-11. yüzyıl)⁷⁹, Silifke Müzesi (9-11. yüzyıl)⁸⁰, Niğde Müzesi (10-11.

Trustees, 1901), 112-113, nos. 558-562.

73 Melda Ermiş, "İznik ve çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 169, F. 98.

74 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No.: 223-228; 231; 236-237 vd.

75 "MFA Boston", Reliquary Cross, erişim 24 Mart 2023, <https://collections.mfa.org/objects/164612>

76 Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları", 419.

77 Ally Kateusz, *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership* (New York: Palgrave Macmillan Cham, 2019), 101.

78 "MFA Boston", <https://collections.mfa.org/objects/164612>

79 Buyruk, "Giresun Müzesi'nde Bulunan Rölikerler", Kat. No. 3, Res. 11.

80 Buyruk, "Silifke Müzesi'ndeki Haç Rölikerler", Kat. No. 4, Res. 7-8.

yüzyıl)⁸¹, Ereğli Müzesi (10-11. yüzyıl)⁸², Aksaray Müzesi (10-11. yüzyıl)⁸³, Bursa Arkeoloji Müzesi (9-12. yüzyıl)⁸⁴, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (10-12. yüzyıl)⁸⁵ ve Erimtan Müzesi (10-12. yüzyıl)⁸⁶ envanterlerine kayıtlı örnekler ile Ephesos (10-11. yüzyıl)⁸⁷, Amorium (10-12. yüzyıl)⁸⁸, Bathonea (11-12. yüzyıl)⁸⁹, Çorum Boğazköy (10-12. yüzyıl)⁹⁰, Sinop-Dikmen Nekropolü (10-12. yüzyıl)⁹¹, İstanbul Saraçhane (12. yüzyıl)⁹², Mersin Yumuktepe (11-13. yüzyıl)⁹³ ve İznik Kemalpaşa Mahallesi'ndeki şapel (13. yüzyıl)⁹⁴ kazılarında rastlamak mümkündür. Pitarakis'in *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze* isimli çalışmasında ise, Tip I grubuna ait ve benzer ikonografiye sahip röliker haçların 9. ve 11. yüzyıllara atfedildiği görülmektedir⁹⁵.

81 Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar", Kat. No. 107.

82 Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar", Kat. No. 106.

83 Ünlüler, "Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar", Kat. No. 104-105.

84 Ufuk Elyiğit, "Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki Madeni Haç Örnekleri", *Art-Sanat Dergisi* 18 (2022), Kat. No. 4, G. 8.

85 Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", 183-186.

86 Koçyiğit, "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları", Kat. No. 3.

87 Andrea M. Pülz, *Byzantinische Kleinfunde aus Ephesos: Ausgewählte Artefakte aus Metall, Bein und Glas, Österreichischen Akademie der Wissenschaften* (Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2020), Tafel 35-36: K31-34-35.

88 Hüseyin Yaman, "Small Finds for the Dating of a Tomb at Amorium", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul*, Ed. Beate Böhlendorf Arslan ve Alessandra Ricci (İstanbul: Ege Yayınları, 2012), 339, Fig. 8.

89 Ayberk Enez, "Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Metal Buluntuları" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2019), Kat. No: 28.

90 Beate Böhlendorf Arslan, "Das Bewegliche Inventar Eines Mittelbyzantinischen Dorfes: Kleinfunde aus Boğazköy", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul*, Ed. Beate Böhlendorf Arslan ve Alessandra Ricci (İstanbul: Ege Yayınları, 2012), 358, Abb. 6. 9.

91 Gülgün Köroğlu ve Hüseyin Vural, "Sinop-Dikmen Nekropolü Kazılarında Ortaya Çıkarılan Geç Roma-Bizans Dönemi Takıları", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016), Foto 18.

92 M. Vanessa Gill, "The Small Finds", *Excavations at Saraçhane in Istanbul Vol. 1*, ed. R. Martin Harrison ve Larry B. Hill (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1986), Kat. No. 635.

93 Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları", 420, Şek. I: 5

94 Oktay Aslanapa, "İznik Çini Fırınları Kazısı 1987 Yılı Çalışmaları", *KST* 10/2 (1988), 385, Res. 21; 168-169, F.97

95 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No.: 19-25; 33-63; 68-74 vd.

4. Katalog

G. 5: (Kat. No. 1) Çobankale M3 (1) envanter numaralı röliker haç
(Çizen: Belma Günel ve Yusuf Gül)

Kat. No.: 1 (G. 5)

Env. No: M3 (1)

Malzeme: Bronz

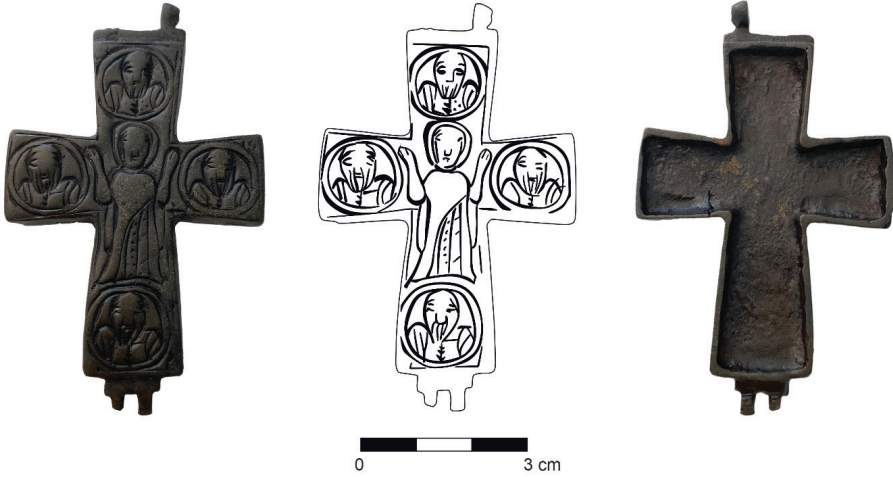
Buluntu Yeri: Şapel Mezar

Buluntu Tarihi: 2020

Tip: (Pitarakis) Tip I

Ölçüleri: Yük.: 6,4 cm Gen.: 4,3 cm Kal.: 0,4 cm.

Tanım: Latin haçı formundaki röliker döküm tekniğindedir. Yassı kesitli haçın hafifçe oval formlı kolları merkezden dışa doğru genişlemektedir. Rölikerin üst ve yatay haç kolları eşit, alt haç kolu ise daha uzundur. Haçın alt kolunun ucundaki tek uçlu menteşe sağlamdır. Haçın merkezinde kazıma tekniğinde cepheden orans pozisyonda aziz tasvir edilmiştir. Başlı haleli azizin elleri iki yana açıktır ve ayaklarına kadar uzanan bir elbise giymiştir. Yüz hatları ve elbise detayları oldukça stilizedir.

G. 6: (Kat. No. 2) Çobankale M3 (2) envanter numaralı röliker haç
(Çizen: Belma Günel ve Yusuf Gül)

Kat. No.: 1 (G. 6)

Env. No: M3 (2)

Malzeme: Bronz

Buluntu Yeri: Şapel Mezar

Buluntu Tarihi: 2020

Tip: (Pitarakis) Tip I

Ölçüleri: Yük.: 6,2 cm Gen.: 5,3 cm Kal.: 0,6 cm.

Tanım: Latin haçı formundaki röliker döküm tekniğindedir. Yassı kesitli haçın düz uçlu kolları merkezden dışa doğru hafifçe genişlemektedir. Üst ve yataydaki haç kolları ise yaklaşık olarak eşit olup alt haç kolu kısmen daha uzundur. Haçın alt kolunun ucundaki çift halkalı menteşe ve üst haç kolundaki askı halkası kısmen sağlamdır. Haçın merkezinde alçak kabartma tekniğinde orans pozisyonunda ve haleli Meryem, cepheden tasvir edilmiştir. Elleri iki yana açık hâlde betimlenen figür, ayaklarına kadar uzanan dökümlü bir elbise giymiştir. Yüz hatları ve elbise detayları oldukça stilizedir. Haç kollarının dört ucunda ise madalyonların içinde *İncil* yazarlarının büstleri cepheden betimlenmiştir. *İncil* yazarları uzun sakallıdır. Yüz hatları ve kıyafet detayları oldukça stilizedir.

Sonuç

Röliker haçları ele alan çalışmalarda üretim ve kökenleri konusunda net kanıya ulaşılmamış olsa da, ikonografik değerlendirmeler kronoloji ve tipolojilerinin değerlendirilmesi noktasında kıymetli verileri ortaya koymaktadır. Genel olarak ikonoklast dönem sonrasında yoğun olarak kullanıldığı düşünülen bu röliker haçların özellikle 9. yüzyıldan başlayarak 12-13. yüzyıllara kadar yoğun olarak kullanıldığı ifade edilebilir⁹⁶. Bu bağlamda Çobankale röliker haçları da ikonografik olarak hem benzer örnekleri hem de şapelin tarihlendirmesine olanak sağlayan radyometrik analizlere göre 12. yüzyıla tarihlendirilebilir. Bahsi geçen radyometrik analizler ile eserlerin mutlak tarihlendirmeleri yapılabilmektedir. Bu yönüyle Çobankale'de ele geçen röliker haçlar, benzer çalışmalarda ele alınan, arkeolojik çalışmalar ya da stratigrafik verilerin takip edilemediği ve genellikle müze kataloglarında yer alan örnekleri arasında son derece özgün bir değere sahiptirler.

Kronolojik değerlendirmenin yanı sıra Çobankale röliker haçlarının mezar buluntusu olması da ayrıca önem taşımaktadır. Bu bağlamda kazı çalışmalarıyla keşfedilen röliker haçların %30'unun manastır, kilise, şapel, martyrium ve diğer mezar alanlarından; %20'sinin ise mezar dışı sivil alanlardan ele geçtiği dikkati çekmektedir⁹⁷. Amorium⁹⁸, Aizanoi⁹⁹, İstanbul Saraçhane¹⁰⁰, Thyateira Hastane Höyüğü¹⁰¹, Sinop-Dikmen Nekropolü¹⁰² ve yakın bir örnek olarak İznik Kemalpaşa Mahallesi'ndeki şapelde¹⁰³ gerçekleştirilen kazılarda gömü alanlarında açığa çıkartılan röliker haçlar mezarlarda ele geçen çok sayıda örnekten yalnızca birkaçıdır. Görüldüğü üzere röliker haçların buluntu alanının özellikle mezarlar olması kişisel dindarlığın sembolü olan bu objelerin sahibinin bedeniyle olan yakın bağdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca röliker haçların tılsımlı anlamları göz önünde bulundurulduğunda bunların sadece yaşayanları değil, aynı zamanda ölüleri de koruduğuna inanılmaktadır¹⁰⁴.

96 Acara Eser, "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı", 38; Acara Eser, "Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar", 167; Çakmakçı, "Şükür Tül Eski Eser Koleksiyonu'ndaki Bizans Dönemi Madeni Eserleri", 53; Alexander Musin, "Byzantine Reliquary-Crosses in the Formation of Medieval Christian Culture in Europe", Rome, Constantinople and Newly - Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence Vol. II, ed. Maciej Salamon, Marcin Woloszyn, Alexander Musin ve Perica Spehar (Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2012), 69.

97 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*, 139, 141

98 Yaman, "Small Finds for the Dating of a Tomb at Amorium", 339.

99 Cesur, "Aizanoi Kazısı 1978-2018 Yılları Yerleşim Alanı Madeni Buluntuları", 46, B8.

100 Gill, "The Small Finds", 27.

101 Zeynep Çakmakçı, "Thyateira Kazısı Bizans Dönemi Madeni Buluntuları", *Thyateira İçin 11 Yıl (2011-2021 Dönemi Kazılarının Sonuçlarına İlişkin Yazılar)*, *THYATEIRA I*, ed. Engin Akdeniz, Barış Gür ve Nihal Akıllı (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2021), Kat. No. 2-4.

102 Köroğlu ve Vural, "Sinop-Dikmen Nekropolü Kazılarında Ortaya Çıkarılan Geç Roma-Bizans Dönemi Takıları", Foto 18.

103 Ermiş, "İznik ve çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi", 168-169; Aslanapa, "İznik Çini Fırınları Kazısı 1987 Yılı Çalışmaları", 385.

104 Gülgün Köroğlu, "Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar", *Akdeniz Sanat Dergisi* 13 (2019), 402.

Teşekkür: Çobankale kazı çalışmasına verdikleri izin için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, destekleri için Türk Tarih Kurumuna ve Altınova Belediye Başkanlığına ayrıca BAP desteği için Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne teşekkür ederiz. Şapelin röleve çalışmaları Mimar Doç. Dr. İlke Ciritci ve Türk Tarih Kurumu uzmanı Ark. Belma Günel tarafından yapılmıştır. Çobankale röliker haçlarının çizim ve fotoğraflama çalışmaları Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencisi Yusuf Gül ve Ark. Belma Günel; koruma ve onarım uygulamaları ise İstanbul Gelişim Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencisi Efe Emre Yetkin tarafından yapılmıştır. Kendilerine çalışmaya sağladıkları katkı için teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: We would like to thank the General Directorate of Cultural Heritage and Museums for their permission to the Çobankale Excavations, the Turkish Historical Society and Altınova Municipality for their support, and Mimar Sinan Fine Arts University for their SRP support. The survey works of the chapel were made by Architect Assoc. Prof. İlke Ciritci and Turkish Historical Society expert Belma Günel. The drawing and photographing of Çobankale reliquary crosses were made by Uludağ University Art History Department graduate students Yusuf Gül and Turkish Historical Society expert Belma Günel. Conservation and restoration applications were made by Efe Emre Yetkin, a student of İstanbul Gelisim University, Department of Conservation and Restoration of Cultural Heritage. We thank them for their contribution to the work.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acara Eser, Meryem. "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler". *Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1998): 183-201.
- Acara Eser, Meryem. "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Maden Eserleri: Ağırlıklar ve Haçlar". *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Konya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, 51-58.
- Acara Eser, Meryem. "Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar". *Komana Ortaçağ Yerleşimi*. Ed. Deniz Burcu Erciyas ve Mustafa Nuri. İstanbul: Ege Yayınları, 2015, 167-180.
- Acara Eser, Meryem. "Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı". *Kalanlar: 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*. Ed. Ayla Ödekan. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007, 37-42.
- Acara Eser, Meryem. "Hıristiyanlıkta Haç Kültü ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç". *Bizans ve Çevre Kültürler*. Prof. Dr. S. Yıldız Ötügen'e Armağan. Ed. Sema Doğan ve Mine Kadiroğlu. İstanbul: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010, 27-43.
- Altun, İmrana Feride. "Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemine Ait Bronz Haçlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020): 133-151.
- Anna Komnena. *Alexiad-Malazgirt'in Sonrası*. Çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Anna Komnena. *The Alexiad*. Çev. Elizabeth A. S. Dawes. Cambridge: In parentheses, 2000.
- Aslanapa, Oktay. "İznik Çini Fırınları Kazısı 1987 Yılı Çalışmaları". *10. Kazı Sonuçları Toplantısı* 10/2. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı Yayınları, 1988, 383-400.
- Aydın, Ayşe. "Reliquienkreuze im Museum von Ankara (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)". *Sanat Tarihi Dergisi* XII (2003): 25-40.

- Aydın, Ayşe. “Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları”. *Olba* XVII (2009): 63-82.
- Aydın, Ayşe. “Ein Silber-Reliquiar im Museum von Ankara (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)”. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2022, 53-58.
- Bariş, Şener. “Bolu Müzesi Bizans Dönemi Eserleri”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Böhlendorf Arslan, Beate. “Das Bewegliche Inventar eines mittelbyzantinischen Dorfes: Kleinfunde aus Boğazköy”. *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul*. Ed. Beate Böhlendorf Arslan ve Alessandra Ricci. İstanbul: Ege Yayınları, 2012: 351-368.
- Buyruk, Hasan. “Giresun Müzesi’nde Bulunan Rölikerler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 29/7 (2013): 136-144.
- Buyruk, Hasan. “Silifke Müzesi’ndeki Haç Rölikerler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014): 504-512.
- Çakmakçı, Zeynep. “Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu’ndaki Bizans Dönemi Madeni Eserleri”. *TÜBA-KED* 15 (2017): 45-61.
- Çakmakçı, Zeynep. “Thyateira Kazısı Bizans Dönemi Madeni Buluntuları”, *Thyateira İçin 11 Yıl (2011-2021 Dönemi Kazılarının Sonuçlarına İlişkin Yazılar)*. *THYATEIRA I*. Ed. Engin Akdeniz, Barış Gür ve Nihal Akıllı. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2021, 235-268.
- Campbell, Sheila D. ve Anthony Cutler. “Enkolpion”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* I. Ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991: 700.
- Cesur, Bulut. “Aizanoi Kazısı 1978-2018 Yılları Yerleşim Alanı Madeni Buluntuları”. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2019.
- Constantine Akropolites. *Epistole: saggio introduttivo, testo critico, indici, (Contributi di Filologia Classica)*. Ed. Robert Romano. Napoli: M. D’Auria, 1992.
- Cotsonis, John A. *Byzantine Figural Processional Crosses*. Washington D.C.: Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, No. 10, 1994.
- Dalton, Ormonde M. *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East*. Londra: Trustees, 1901.
- Drpić, Ivan. “The Enkolpion: Object, Agency, Self”. *Gesta* 57 (2018): 197-224.
- Elyiğit, Ufuk. “Bursa Arkeoloji Müzesi’ndeki Madeni Haç Örnekleri”. *Art-Sanat Dergisi* 18 (2022): 173-200.
- Enez, Ayberk. “Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Metal Buluntuları”. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2019.
- Ermış, Melda. “İznik ve çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Eusebius of Caesarea. *Life of Constantine*. Çev. Averil Cameron. Oxford: Clarendon Yayınları, 1999.
- Frazer, Margaret E. ve Anthony Cutler. “Reliquary”. *The Oxford Dictionary of Byzantium* III. Ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 1779-1782.
- Gill, M. Vanessa. “The Small Finds”. *Excavations at Saraçhane in Istanbul Vol. 1*. Ed. R. Martin Harrison ve Larry B. Hill. Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1986, 226-277.

- Gregory of Nyssa. *The Life of St. Macrina*. Ed. Lowther Clarke. London: SPCK, 1916.
- Gunther of Pairis. *The Capture of Constantinople: The Hystoria Constantinopolitana of Gunther of Pairis*. Ed. ve Çev. Alfred J. Andrea. Philadelphia: Pennsylvania Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Hoskins, Janet. *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives*. New York: Routledge, 1998.
- Hunger, Herbert, Otto Kresten, Ewald Kislinger ve Caroline Cupane. *Das Register Des Patriarchats Von Konstantinopel 2. Teil, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1337-1350*. Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1995.
- İnalçık, Halil. "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi". *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. Ed. Elizabeth Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 78-105.
- İnanan, Filiz ve Selçuk Seçkin. "Yalova, Çobankale Kazısı Sırlı Seramik Buluntuları: İlk Gözlemler". *Cedrus* 9 (2021): 437-458.
- John Kantakouzenos. *Histories: Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV. Graece et Latine*. Ed. Ludovicus Schopenus. Bonn: Nabu, 1831.
- Kateusz, Ally. *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership*. New York: Palgrave Macmillan Cham, 2019.
- Koçyiğit, Oğuz. "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35/2 (2018): 110-121.
- Köroğlu, Gülgün. "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları". *13. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Haz. Kadir Pektaş. İstanbul: Ege Yayınları, 2010: 417-426.
- Köroğlu, Gülgün ve Hüseyin Vural. "Sinop-Dikmen Nekropolü Kazılarında Ortaya Çıkarılan Geç Roma-Bizans Dönemi Takıları". *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016, 348-357.
- Köroğlu, Gülgün. "Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar". *Akdeniz Sanat Dergisi* 13 (2019): 399-424.
- Köroğlu, Gülgün. *Anadolu Uygurluklarında Takı*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Markopoulos, Athanasios. "The Rehabilitation of Emperor Theophilos", *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996 (Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publications, 5)*. Ed. Leslie Brubaker. Ashgat: Routledge, 1998, 37-49.
- Metin, Hüseyin. "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2019): 279-284.
- MFA Boston. "Reliquary Cross". Erişim 24 Mart 2023. <https://collections.mfa.org/objects/164612>
- Musin, Alexander. "Byzantine Reliquary-Crosses in the Formation of Medieval Christian Culture in Europe", *Rome, Constantinople and Newly - Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence Vol. II*. Ed. Maciej Salamon, Marcin Woloszyn, Alexander Musin ve Perica Spehar. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2012, 61-94.
- Niketas Choniates. *Annals of Niketas Choniates*. Çev. Harry J. Magoulias. Detroit: Wayne Eyalet Üniversitesi Yayınları, 1984.
- Özdemir, Hicran ve Gökçen Kurtuluş Öztaşkın. "Denizli Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Bizans Dönemi maden haçlarından bir grup". *XIII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi*

- Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Haz. Kadir Pektaş, Saim Cirtil, Selda Özgün Cirtil, Gökçen Kurtuluş Özataşkın, Hicran Özdemir, Erbil Aktuğ ve Ramazan Uykur, İstanbul: Ege Yayınları, 2010, 489-499.
- Parani, Maria. "Fabrics and clothing". *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2008: 407-421.
- Patriarch Nikephoros I. *Antirrheticus: Patrologiae Cursus Completus: Series Graecae 100*. Ed. Jacques Paul Migne. Paris: Garnier, 1865.
- Patriarch Nikephoros I. *Epistola ad Leonem III papam: Patrologiae Cursus Completus: Series Graecae 100*. Ed. Jacques Paul Migne. Paris: Garnier, 1865.
- Peker, Nilüfer. "Erken Bizans'ta Bir Kişisel Dindarlık Objesi ve Yakarış Duaları: Nysa Enkolpion'u". *Arkeoloji ve Sanat* 159 (2018): 131-140.
- Pitarakis, Brigitte. "Objects of Devotion and Protection". *Byzantine Christianity (A People's History of Christianity 3)*. Ed. Derek Krueger. Minneapolis: Fortress, 2010: 164-181.
- Pitarakis, Brigitte. *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines en Bronze*. Paris: Picard, 2006.
- Podskalsky, Gerhard. "Cross". *Oxford Dictionary of Byzantium* I. Ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 549-550.
- Pülz, Andrea M. *Byzantinische Kleinfunde aus Ephesos: Ausgewählte Artefakte aus Metall, Bein und Glas, Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2020.
- Şahin, Feyzullah. "Patara Metal Buluntuları". Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2010.
- Sandin, K. Ayers. "Middle Byzantine Bronze Crosses of Intermediate Size: Form Use and Meaning". Doktora Tezi, New Jersey Eyalet Üniversitesi, 1992.
- Schoolman, Edward M. "Kreuze und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium". Ed. Falko Daim and Jörg Drauschke. *Byzanz-Das Römerreich im Mittelalter, Teil 2.1*. Mainz: Römisch-Germanische Zentralmuseum, 2010, 373-386.
- Seçkin, Selçuk ve Barış Sayın. "Conservation and Repair of a Historical Masonry Ruin Belonging to the Middle Byzantine Era: The Case of Ruined Cistern Unearthed in the Çobankale Archeological Site (Yalova, Turkey)". *Structures* 41 (2022): 1411-1431.
- Seçkin, Selçuk ve Turhan Doğan. "Yalova/Altınova Çobankale'nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler". *Yalakova'dan Yalova'ya: Prof. Dr. Halil İnalçık Anısına Yalova Tarihi Araştırmaları*. Ed. Hacer Karabağ. Bursa: Gaye Kitabevi, 2022, 62-75.
- Seçkin, Selçuk. "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale". *Cedrus* VI (2018): 535-553.
- Seçkin, Selçuk. "Yalova/Altınova Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları", *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* C. 4. Ed. Adil Özme. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2022, 167-176.
- Seçkin, Selçuk. "Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler", *24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2021, 602-618.
- Symeon of Thessalonike. *De Sacris Ordinationibus, Patrologia graeca: 155: Symeōn Archiepiskopou Thessalonikēs Ta Euriskomena Panta*. Ed. Jacques Paul Migne. Paris: Garnier, 1866.
- Taft, Robert Francis ve Alexander Kazhdan. "Cult of the Cross", *The Oxford Dictionary of Byzantium* I. Ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 551-553.

- Ünlüler, Yakup. “Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar”. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Vinson, Martha. “Life of St. Theodora the Empress”. *Byzantine Defenders of Images: Eight Saints’ Lives in English Translation*. Ed. Alice-Mary Talbot. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1998.
- Vinson, Martha. “The Terms ἐγκόλιον and τεράντιον and the Conversion of Theophilus in the Life of Theodora (BHG 1731)”. *Greek Roman and Byzantine Studies* 36 (1995): 89-99.
- Waldbaum, Jane C. *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974*. London: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Yaman, Hüseyin. “Small Finds for the Dating of a Tomb at Amorium”. *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul*. Ed. Beate Böhlendorf Arslan ve Alessandra Ricci. İstanbul: Ege Yayınları, 2012, 331-342.